

Ks. Michał Siwek
WSDDWP

GWARANCJE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ W POLSCE W LATACH 1945 – 1956.

Prawo do wolności religijnej zajmuje poczesne miejsce wśród praw człowieka. Znajduje się ona w wielu współczesnych aktach prawa międzynarodowego, w konstytucjach państw i dokumentach kościelnych. Wolność religijna, zwana inaczej wolnością sumienia i wyznania, jest jednym z fundamentalnych praw człowieka, których źródłem jest godność osoby ludzkiej. Obejmuje ona swobodę wyznawania religii bądź jakichkolwiek przekonań według własnego wyboru oraz prawo do manifestowania tejże religii lub przekonań indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, przez nauczanie, praktyki religijne i sprawowanie kultu. Wolność religijna jako prawo człowieka figuruje w aktach zobowiązujących państwa, sygnatariuszy układów, do jej prawnego zagwarantowania i zachowania.

W niniejszym artykule przedstawione zostaną prawne gwarancje wolności religijnej w Polsce powojennej do 1956 r. Był to okres historii zwany *czasem stalinizmu*, kiedy to Polska znalazła się w radzieckiej strefie wpływów. Omówione zostaną najważniejsze dokumenty gwarantujące wolność religijną w tym okresie. Zostaną one przedstawione z uwzględnieniem historycznego kontekstu ich powstania.

1. Manifest PKWN

Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 lipca 1944 r. był pierwszym oficjalnym dokumentem władzy ludowej. Przewidywał przywrócenie wszystkich swobód demokratycznych, takich jak wolność sumienia, równość wszystkich

obywateli bez względu na wyznanie, narodowość i rasę¹ W tym samym Manifestie PKWN przewidywał, iż do czasu zwołania Zgromadzenia Narodowego obowiązywać będzie Konstytucja z 17 marca 1921 r.² Decyzja ta była wyraźnym odcięciem się tegoż gremium od uchwalonej później Konstytucji kwietniowej z 1935 r.³ wprowadzającej w Polsce system prezydencki, a uważanej przez PKWN za konstytucję faszystowską, co w mniemaniu rządu czyniło ją nieważną.

Konstytucja z 17 marca 1921 r. w artykule 111 gwarantowała wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania, zarówno w publiczny, jak i w prywatny sposób, o ile nie sprzeciwia się to obyczajowości i porządkowi społecznemu. Konsekwencją tego były prawa przyznawane przez państwo określonym związkom wyznaniowym i nadanie im osobowości prawnej. Z następnych artykułów wynikało, że państwo przyznało Kościołowi Rzymskokatolickiemu status naczelnego wyznania wśród równouprawnionych⁴ Inne wyznania mogły się również rządzić własnymi prawami⁵, o ile nie stały one w sprzeczności z porządkiem publicznym i moralnością⁶ Powyższa Konstytucja wprowadziła naukę religii jako przedmiot obowiązkowy we wszystkich zakładach naukowych utrzymywanych przez państwo bądź samorządy i kształcących młodzież do lat 18⁷

Należy podkreślić, że założenia konstytucji marcowej dotyczące wolności religijnej i relacji państwo – Kościół uznawane były przez PKWN wyłącznie teoretycznie. Mimo początkowej przychylności wobec Kościoła, kolejne jego decyzje stały w wyraźnej sprzeczności wobec przyjętych konstytucyjnych założeń⁸

¹Por. F. SIEMIŃSKI, W SKRZYDŁO, J. ZIEMBIŃSKI, *Konstytucja i podstawowe akty ustawodawcze PRL*, Warszawa 1978, 9 – 15.

²Por. Manifest PKWN z dnia 22 lipca 1944 r., Dz. U. 1944 nr 1.

³Por. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. 1935 nr 30 poz. 227.

⁴Por. tamże, art. 114; S. ŁUKOMSKI, *Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z 10 II 1925 r.*, Łomża 1934, 254 n.

⁵Por. KRP 21, art. 115.

⁶Por. tamże, art. 116.

⁷Por. tamże, art. 120.

⁸Por. H. MISZTAŁ, *Polskie prawo wyznaniowe*, t. 1, Lublin 1997, 169 n.

2. Porozumienie z 1950 roku

Niestabilna sytuacja Kościoła w Polsce w pierwszych latach powojennych skłoniła Episkopat Polski do starania o zawarcie porozumienia ze stroną rządową. Porozumienie to miało na celu określenie statusu Kościoła katolickiego, a jednocześnie dałoby możliwość swobodnej realizacji jego misji pasterskiej. Dotychczasowa polityka państwa wobec Kościoła polegała na obarczaniu go różnymi restrykcjami i ograniczeniami. Kościół nie miał szans bronić się przed ideologicznym i programowym zwalczaniem przez totalitarne państwo, gdyż nie istniały praktycznie żadne ustawowe gwarancje jego ochrony. Hierarchowie zdawali sobie również sprawę z ogromnego ryzyka, jakie niosła otwarta walka z systemem – dowodem tego była sprawa węgierskiego kardynała Mindszenty’ego, któremu tamtejszy rząd postawił wiele sfigowanych zarzutów i skazał po publicznym i pokazowym procesie, którego echa brzmiały również w prasie polskiej⁹

Starania o stworzenie państwowo – kościelnego organu porozumiewawczego Episkopat czynił już od 1948 r. Władze państwowe nie wykazywały tym jednak zainteresowania, a w początku 1949 roku antykościelny kurs polityki państwowej uległ dalszej intensyfikacji¹⁰

W lipcu 1949 r. strona rządowa zdecydowała się na utworzenie Komisji Mieszanej. Skłoniły ją do tego bezpośrednio – zdaniem wielu historyków – wydarzenia, zwane przez komunistyczną prasę „wypadkami lubelskimi”. Mianem tym określano zjawisko, jakie miało miejsce w katedrze lubelskiej dnia 3 lipca 1949 roku podczas nabożeństwa wieczornego. Jedna z sióstr zakonnych ujrzała krwawe łzy, spływające z oblicza Matki Bożej na obrazie umieszczonym w bocznej nawie kościoła. Choć można dyskutować nad tym, czy to nadprzyrodzone zjawisko miało miejsce (zwłaszcza że ordynariusz lubelski w swoim oświadczeniu nie opowiedział się jednoznacznie za jego cudownością) to jednak spotkało się ono z ogromnym zainteresowaniem społeczeństwa. Powszechnie interpretowano je jako „znak od Boga”, a do Lublina przybywały pielgrzymki z całej Polski.

⁹Por. K. MAŁCUŻYŃSKI, *Przemyt walut i szpiegostwo – to zajęcia kłiki Mindszenty’ego*, Trybuna Ludu z 5 II 1949 r.; K. MAŁCUŻYŃSKI, *Lawina kłamstwa – kampania oszczerstw po procesie Mindszenty’ego*, Trybuna Ludu jw.

¹⁰Por. A. DUDEK, *Państwo i Kościół w Polsce 1945 – 1970*, Kraków 1995, 16 – 19.

Prasa reżimowa próbowała ośmieszyć to wydarzenie, uznając je za prowokację reakcyjnego kleru oraz za podsycanie fanatyzmu religijnego¹¹. Zachowanie społeczeństwa uświadomiło jednak komunistom, że ich próby laicyzacji nie odnoszą spodziewanego rezultatu, Kościół zaś pozostaje nadal istotnym punktem odniesienia w życiu narodu¹².

Na decyzję o powołaniu Komisji Mieszanej wpłynął również pogląd rządu, iż dzięki temu forum będzie on mógł obserwować reakcję hierarchii na kolejne planowane restrykcyjne posunięcia wobec Kościoła. Komisja ta liczyła sześciu członków, z czego stronę kościelną reprezentowali biskupi Choromański, Klepacz i Zakrzewski. Negocjacje nad porozumieniem między państwem a Kościołem trwały osiem miesięcy. Strona kościelna sprzeciwiała się zawarciu w nim akceptacji dla procesu uspołdzielczania wsi oraz sformułowanom podważającym zwierzchnictwo papieża nad polskim Kościołem. Uczestniczący w negocjacjach członkowie rządu dawali jednak do zrozumienia, że odmowa podpisania porozumienia pociągnie za sobą kolejne represje wobec Kościoła. Deklarowanym chęciom ugody i współpracy towarzyszyły kolejne antykościelne posunięcia polityki państwowej, jak na przykład wspieranie ruchu księży patriotów, pozbawienie Kościoła wpływu na działalność Caritas, demonstracyjne zatrzymanie biskupa chełmińskiego Kazimierza Józefa Kowalskiego, czy też ustawa o przejęciu dóbr „martwej ręki” i utworzeniu Funduszu Kościelnego, co miało na celu osłabienie autonomii Kościoła¹³.

Kontrowersyjne stanowisko państwa spowodowało rozbieżności opinii w samym Episkopacie. Niektórzy z biskupów podważali sens wypracowywanego porozumienia, widząc w nim próbę dalszego osłabiania Kościoła. Większość jednak, z Prymasem Polski na czele, uznawała konieczność tejże umowy, by zagwarantować Kościołowi możliwość posługi duszpasterskiej. Stolica Apostolska początkowo nie wydawała się być do tego przekonana, z czasem jednak wykazywała coraz więcej zrozumienia dla postawy Prymasa i Episkopatu Polski¹⁴.

Po długich negocjacjach 14 IV 1950 r. przedstawiciele państwa i Kościoła podpisali porozumienie. Dokument ten składa się z delegacji

¹¹Por. S. KAZANOWSKA, *Za kulisami „cudu”*, Trybuna Ludu z 17 VII 1949 r.; *Prowokacje nie powstrzymały pracy nad odbudową kraju*, Trybuna Ludu jw.

¹²Por. P. RAINA, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 1, Londyn 1979, 363.

¹³Por. A. DUDEK, dz. cyt., 19 – 22.

¹⁴Por. P. RAINA, dz. cyt., 365 n.

Komisji Wspólnej, protokołu i dwóch aneksów. Sam tekst porozumienia złożony jest z preambuły i dziewiętnastu punktów. Preambuła powołuje się na dobro Kościoła i współczesną rację stanu, a ze strony państwa na zapewnienie obywatelom rozwoju i warunków spokojnej pracy dla dobra Rzeczypospolitej. Kościół zobowiązał się wzywać wiernych do poszanowania prawa i władzy państwowej, zachęcić ich do wzmożonej pracy nad odbudową kraju, stwierdził przynależność Ziemi Odzyskanych do Polski i obiecał poczynić starania o ustanowienie stałych ordynariuszy na tych terenach, przeciwstawiać się rewizjonistycznym i antypolskim wypowiedziom niemieckiego kleru, popierać walkę o pokój, przeciwstawiać się nadużywaniu uczuć religijnych w celach antypaństwowych, nawoływać duchownych, by nie przeciwstawiali się kolektywizacji wsi oraz zwalczać bandy podziemia za pomocą dostępnych mu środków. Państwo ze swej strony zadeklarowało uznanie papieża za najwyższy autorytet w kwestiach wiary i jurysdykcji kościelnej, utrzymanie nauki religii w szkołach oraz umożliwienie dalszej działalności szkołom katolickim, Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu oraz innym organizacjom katolickim, zapewnienie możliwości prowadzenia akcji charytatywnej, dobroczynnej i katechetycznej, gwarantowanie korzystania przez prasę i wydawnictwa katolickie z uprawnień równych innym wydawnictwom, wolność pielgrzymek i procesji, umożliwienie działalności zakonnikom i zgromadzeniom zakonnym oraz kapelanom w więzieniach, szpitalach i sanatoriach¹⁵

W dniu podpisania porozumienia Komisja Wspólna ogłosiła protokół w sprawie przekształcenia kościelnej „Caritas” w Zrzeszenie Katolików prowadzących działalność dobroczynną, do którego mogli wstępować również duchowni. Rząd obiecał też rozważyć zarządzenie potrzebom biskupów i innych instytucji kościelnych – w związku z realizacją ustawy o przejęciu dóbr martwej ręki – poprzez przekazywanie pewnych sum Funduszu Kościelnego do ich dyspozycji. W aneksie zdecydowano się pozostawić ordynariuszom oraz seminariom ogrody i gospodarstwa do pięćdziesięciu hektarów, zaś zgromadzeniom do pięciu hektarów wraz z budynkami. Uregulowano też sprawę odraczania służby wojskowej alumnom oraz przenoszenia do rezerwy kapłanów po święceniach i zakonników po ślubach wieczystych¹⁶

¹⁵Por. H. MISZTAŁ, *Polskie prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., 198 – 200.

¹⁶Por. tamże., 201.

Należy zauważyć, że Porozumienie nie zostało niestety promulgowane, a jedynie opublikowano jego tekst w *Trybunie Ludu* oraz w kilku wewnętrznych pismach Kościoła. Nasuwało to wątpliwości, czy strona rządowa będzie je respektowała. Późniejsze fakty jednoznacznie wskazują, że miało ono wyłącznie deklaracyjny charakter. Wielu historyków uważa, iż jego zawarcie odsunęło w czasie najostrzejsze represje i umożliwiło Kościołowi przynajmniej formalne odwoływanie się do oficjalnych zobowiązań państwowych. Dla władz porozumienie zaś miało znaczenie propagandowe, zwłaszcza na arenie międzynarodowej¹⁷

3. Konstytucja PRL

Nadrzędnym aktem prawnym regulującym podstawy ustroju społeczno – gospodarczego i politycznego państwa, jest konstytucja¹⁸ W dokumencie tym zawarte są między innymi założenia polityki wyznaniowej państwa. Jednak za czasów PRL realizowano program ateizacji społeczeństwa i walki z Kościołem, program który przeczył konstytucyjnym założeniom zgodnym z międzynarodowymi standardami¹⁹ Wolności sumienia i wyznania nie dało się bowiem pogodzić ze wspieraniem światopoglądu materialistycznego, w praktyce prowadzącym do eliminacji wszelkich przejawów religijności²⁰

W związku z tym, iż nowy Sejm Ustawodawczy zamierzał uchwalić przyszłą konstytucję, Episkopat Polski w dniu 26 lutego 1947 r. przedłożył swoje Postulaty Konstytucyjne²¹ Domagał się w nich uwzględnienia prawa naturalnego i moralnego, chrześcijańskiej kultury narodu, poszanowania praw osobowościowych, katolickiego sumienia społeczeństwa, zaś przede wszystkim godności osoby ludzkiej jako źródła wszelkich praw. W omawianych postulatach biskupi wskazywali wyraźnie na potrzebę respektowania przez państwo wolności religijnej w znaczeniu indywidualnym i zbiorowym, uznając za jedyne jej ograniczenie ochronę bezpieczeństwa i dobra wspólnego. Episkopat

¹⁷Por. tamże 201 n.; A. DUDEK, *Państwo i Kościół...*, dz. cyt., 23 n.

¹⁸Por. *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, Warszawa 1995, 464.

¹⁹Por. KPRL, art. 69 i 70.

²⁰Por. M. PIETRZAK, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995, 157.

²¹Por. *Postulaty Konstytucyjne Episkopatu Polski, Warszawa 26 lutego 1947 r.*, w: P. RAINA, *Kościół w PRL – Dokumenty 1945 – 1959*, t. 1, Poznań 1994, 78 – 81.

występował tu jako reprezentant narodu, który widział w nim strażnika poszanowania wszelkich praw, nie zaś jako podmiot próbujący ingerować w wewnętrzne sprawy państwa. Prace Komisji Wspólnej uwieńczone zostały wspomnianym wyżej wspólnym porozumieniem w 1950 r.²² Należy jednak stwierdzić, że omawiane postulaty oraz późniejsze z 1952 r. nie zostały uwzględnione zarówno przez Komisję Konstytucyjną, jak i przez Sejm Ustawodawczy²³

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. określiła podstawowe zasady prawa wyznaniowego, które wytyczyły kierunek szczegółowym rozwiązaniom instytucjonalnym i unormowały sytuację jednostki ze względu na wyznanie. Zasady te zawarte zostały w rozdziale 8 tejże konstytucji²⁴ Mają one jednak dość ogólny charakter i używane w nich pojęcia nie stanowią jednoznacznych dyrektyw w zakresie prawa wyznaniowego. Skutkiem tego była swobodna interpretacja tychże zasad, co miało przełożenie na realizację różnych wariantów polityki wobec Kościoła przez poszczególne ekipy rządzące²⁵

W konstytucji zagwarantowano wolność sumienia i wyznania. Wyrażono to w zdaniu: „*Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania*”²⁶ Wolność tę zapewniono już w dekrete z 5 sierpnia 1949 r.²⁷ Należy jednak zauważyć, iż artykuły tego dekretu niejednokrotnie były wykorzystywane do łamania tejże wolności. Działo się tak z powodu fałszywej ich wykładni, wedle której negowano swobodę głoszenia przekonań, przesadnie akcentując możliwość ich zatajania, by nie obrażać uczuć innych.

W powyższym artykule konstytucji podmiotem uprawnionym do korzystania z wolności religijnej został obywatel, a wolność ta zaliczona została do praw obywatelskich, których ustanowienie leży zawsze w gestii państwa. Tymczasem fundamentem prawa do wolności religijnej jest godność osoby ludzkiej i ten styl myślenia charakteryzuje wszelkie umowy i konwencje międzynarodowe. Ustawodawca kierował się tu pozytywistyczną koncepcją prawa, uznającą państwo za jedyny podmiot prawodawczy. Nietrudno zauważyć, że w świetle tego

---

²²Por. H. MISZTAŁ, *Polskie prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., 191 – 193.

²³Por. M. PIETRZAK, dz. cyt., 164.

²⁴Por. Dz. U. 1976 nr 7 poz. 36.

²⁵Por. M. PIETRZAK, dz. cyt., 164.

²⁶Por. KPRL, art. 81 ust. 1.

²⁷Por. Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania, Dz. U. 1949 nr 45 poz. 334.

rozumienia dochodziło do wielu nadużyć, wynikających z jego swobodnej interpretacji. Przykładem tego było pojmowanie wolności sumienia i wyznania jako możliwości uprawiania światopoglądu materialistycznego, przy jednoczesnym ograniczaniu nauczania i prowadzenia działalności religijnej tak, by nie krępowały wolności jednostek²⁸ Według tej samej wykładni postępowały inne państwa komunistyczne, uznając ateizm za oficjalną ideologię i jednocześnie łamiąc przepisy swych konstytucji o równości wszystkich obywateli wobec prawa²⁹

Przedmiotowy zakres wolności sumienia i wyznania nie został w omawianej konstytucji określony pozytywnie, żaden bowiem z jej artykułów nie wskazywał na konkretne uprawnienia, jakie z uznania prawa do wolności religijnej wynikały. Tymczasem Konstytucja marcowa zawierała pozytywną wykładnię przedmiotowego zakresu wolności religijnej³⁰

W Konstytucji PRL pewną granicę stanowiły postanowienia zabraniające określonych form realizacji wolności sumienia i wyznania, zwłaszcza jeśli godzą w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej³¹ Czyny naruszające wolność religijną zostały następnie skonkretyzowane w przepisach Kodeksu karnego z 1969 r.³² Jednak wspomniany wyżej brak pozytywnej wykładni powoduje, iż Konstytucja jako ustawa zasadnicza przypomina tu nieco swym stylem ustawę karną. Jedynym pozytywnym akcentem jest zapewnienie ochrony uprawnień wynikających z prawa do wolności religijnej poprzez zakaz stosowania przymusu³³ Zakres tej ochrony określał *Dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania* z 1949 r.³⁴

Konstytucja gwarantuje również swobodę wypełniania funkcji religijnych przez Kościół i inne związki wyznaniowe³⁵ Wykaz

²⁸Por. J. GODLEWSKI, K. H. JABŁOŃSKI, *Prawo a religia*, Warszawa 1988, 32; H. MISZTAŁ, *Polskie prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., 216 – 219.

²⁹Przykładem może tu być Konstytucja ZSRR z 1936 r. i Komunistycznej Republiki Bułgarii z 1971 r.; Por. Z. KĘDZIA, *Prawa i obowiązki obywateli. Wybór źródeł*, Wrocław 1978 r., 216; J. MYSZOR, *Sowiecki model rozdziału państwa od Kościoła*, Chrześcijanin w świecie 25 (1994) nr 4, 46 n.

³⁰Por. KRP 21, art. 95, 102, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116 i 120.

³¹Por. KPRL, art. 81 ust. 3.

³²Por. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r., Kodeks karny, Dz. U. 1969 nr 13 poz. 94.

³³Por. KPRL, art. 70 ust. 1.

³⁴Por. Dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania, Dz. U. 1949 nr 45 poz. 334.

³⁵„Kościół i inne związki wyznaniowe mogą wypełniać swobodnie swoje funkcje religijne” – Por. KPRL, art. 82 ust. 1

uprawnień Kościoła i innych związków wyznaniowych, obejmuje m. in.: wolność głoszenia doktryny religijnej, organizowania zgromadzeń religijnych, udzielania posług, nauczania religii, samodzielnego prowadzenia swoich spraw wewnętrznych, prowadzenia majątku, tworzenia zakonów, utrzymywania kontaktów ze swymi zagranicznymi współwyznawcami. Należy jednak pamiętać, że wszystkie wspomniane funkcje ograniczone były przepisami państwowymi, a cała praktyka władz PRL swobodom tym przeczyła³⁶

W świetle tego przepisu rozważyć należy problem osobowości prawnej Kościoła w czasach PRL. Osobowość cywilnoprawna nie była w zasadzie kwestionowana. Nie uznawano jednak osobowości prawnopublicznej Kościoła, podczas gdy inne związki wyznaniowe otrzymywały ją z chwilą uznania przez państwo.³⁷

Status prawny Kościoła katolickiego został zawieszony z chwilą zerwania konkordatu ze Stolicą Apostolską i z powodu braku ustawy o stosunku państwa do Kościoła³⁸ Wiąże się z tym sprawa uznania przez państwo obowiązywalności systemu prawa kanonicznego. Praktyką państwa było traktowanie Kościoła jako stowarzyszenia, zaś prawa kanonicznego jako jego wewnętrznych statutów, co było konsekwencją wskazanej wyżej zasady pozytywizmu prawnego. Tymczasem powszechnym standardem jest uznawanie systemu prawa kanonicznego jako niezależnego od państwowego i współistniejącego z nim poprzez wzajemne oddziaływanie. Dlatego też Kościół w Polsce bronił się przed podważaniem obowiązywalności prawa kanonicznego ze względu na zerwanie konkordatu. Władze państwowe dokonywały tego poprzez wydawanie różnego rodzaju aktów prawnych, ustanawiających przepisy w materii podporządkowanej prawu kanonicznemu i dotyczącej bezpośrednio życia Kościoła. Działo się tak na przykład w przypadku dekretu o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych z 9 lutego 1953 r.³⁹

Konstytucja PRL gwarantowała również równouprawnienie obywateli ze względu na wyznanie⁴⁰ Nie wprowadziła jednak żadnych

³⁶Por. J. GODLEWSKI, K. H. JABŁOŃSKI, dz. cyt., 53 n.

³⁷Por. H. MISZTAŁ, *Polskie prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., 219 n.

³⁸Por. W. ADAMCZEWSKI, B. TRZECIAK, *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1995, 22.

³⁹Dz. U. 1953 nr 10 poz. 32.

⁴⁰„Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mają równe prawa bez względu na płeć, urodzenie, wykształcenie, zawód, narodowość, rasę, wyznanie oraz pochodzenie i położenie społeczne” Por. KPRL, art. 67 ust. 2,

gwarancji instytucjonalnych lub formalnych, które by nadawały owej zasadzie realną wartość. Znalazły one swe miejsce dopiero w Kodeksie karnym z 1969 r. Konstytucja zakazywała szerszenia nienawiści lub pogardy, wywoływania waśni, poniżania człowieka ze względu na jego narodowość i rasę. W świetle tej zasady z przynależności lub nie do jakiegokolwiek związku wyznaniowego nie mogą wynikać dla obywateli dodatkowe prawa lub obowiązki, nie może to również być powodem ograniczenia któregokolwiek z ich praw obywatelskich bądź zasad wolności⁴¹. Choć powyższy przepis, jak i komentarze do niego są zgodne z ogólnie przyjętymi zasadami prawa wyznaniowego, w praktyce państwowej dosyć często dochodziło do dyskryminacji obywateli ze względu na wyznanie na wielu płaszczyznach życia publicznego⁴².

Konstytucja zakazywała udziału w praktykach religijnych i przymuszania do nich⁴³. Zabraniała także jakiegokolwiek uprzywilejowania bądź ograniczenia ze względu na wyznanie⁴⁴. Poszczególne typy przestępstw wymierzonych w działalność religijną skonkretyzowano w *Dekrecie o ochronie wolności sumienia i wyznania*⁴⁵. Przestępstwa te były opatrzone surowymi konsekwencjami karnymi nie tylko w wypadku faktycznego ich dokonania, lecz również usiłowania lub przygotowywania oraz wykorzystywania łatwowierności ludzkiej w tym względzie.

Podstawową zasadą prawa wyznaniowego, mającą potwierdzenie w omawianej konstytucji, jest rozdział Kościoła od państwa⁴⁶. Nie został tu jednak określony model tego rozdziału, co czyni powyższy przepis lakonicznym, zważywszy iż zasada ta w praktyce poszczególnych państw przyjmuje różną postać. W praktyce państw demokratycznych pod pojęciem rozdziału kryje się pojmowanie

---

a także w formie bardziej szczegółowej: „*Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej niezależnie od narodowości, rasy i wyznania mają równe prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego*” – Por. KPRL, art. 81 ust. 1.

⁴¹Por. J. Godlewski, K. H. Jabłoński, *Prawo...*, dz. cyt., 55.

⁴²Dziedziny dyskryminacji katolików szczegółowo wylicza w swym opracowaniu ks. prof. H. Misztal – Por. H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., 228.

⁴³Por. KPRL, art. 82 ust. 1.

⁴⁴Por. Tamże, art. 81 ust. 1.

⁴⁵Dz. U. 1949 nr 45 poz. 334.

⁴⁶„*Kościół jest oddzielony od państwa*” – por. KPRL, art. 70, ust. 2.

państwa i Kościoła jako instytucji równorzędnych, niezależnych, autonomicznych i uzupełniających się wzajemnie. Obie bowiem instytucje służą dobru tego samego człowieka i żadna z nich nie wchodzi w kompetencje drugiej, zaś wszelkie sprawy mieszane są rozstrzygane na drodze porozumień i konkordatów⁴⁷ Model wzajemnych relacji państwo – Kościół, choć nieokreślony w ustawie zasadniczej, okazał się w praktyce modelem wschodnioeuropejskim. Rozdział państwa od Kościoła pojmowany był przez władze jako możliwość zwierzchnictwa nad nim i prawo do ingerencji w jego sprawy wewnętrzne. Jednostronna chęć regulacji sytuacji prawnej Kościoła przez państwo wzmagająca dążenia władzy ludowej ku osłabieniu łączności Kościoła w Polsce z Rzymem. Przejawem tego było zerwanie stosunków dyplomatycznych oraz konkordatu ze Stolicą Apostolską⁴⁸

Lansowana ówczasem przez teoretyków prawa neutralność światopoglądowa państwa, sprowadzana była w praktyce polityczno – administracyjnej do programowej ateizacji. Przyjęcie takiego systemu wzajemnych relacji, prowadziło do laicyzacji systemu prawa, wyrażającej się w uniezależnieniu norm prawa państwowego od reguł i nakazów wewnętrznego prawa związków wyznaniowych. Zapis konstytucyjny stanowił podstawę do dalszych rozstrzygnięć zmierzających w kierunku pełnej laicyzacji życia społecznego⁴⁹

Należy podkreślić, że gwarancje ochrony sumienia i wyznania zawarte w konstytucji PRL przeczyły często praktyce państwowej, realizowanej na podstawie dokumentów wykonawczych i ustaw mniejszej wagi. Przepisy konstytucyjne, ze względu na swą małą precyzyjność, nie stanowiły bowiem najczęściej żadnych wytycznych w dziedzinie relacji państwo – Kościół. Istotne jest również, iż u podstaw wszelkich konstytucyjnych przepisów wyznaniowych leżała pozytywna koncepcja prawa, negująca w praktyce wszelkie inne jego źródła.

---

⁴⁷Por. H. JESSE, *Vademecum duchowieństwa i zakonów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w dziedzinie prawa państwowego*, Warszawa 1975, 149.

⁴⁸Por. J. KRUKOWSKI, *Kościół w życiu publicznym*, Częstochowa 1996, 89 n.

⁴⁹Por. E. GRZELAK, *Polityczny i społeczny sens rozdziału Kościoła od Państwa*, Warszawa 1985, 35 n.

Wnioski

W niniejszym artykule omówione zostały najważniejsze dokumenty gwarantujące wolność religijną w Polsce okresu stalinowskiego. Nawiązywały one w dziedzinie praw człowieka do standardów międzynarodowych. W ten sposób ówczesne władze starały się ukazywać PRL jako kraj wolności respektujący wszystkie te prawa. Gwarantowano w nich wolność religijną w sposób ogólny. Brak jednak było aktów niższego rzędu (dekrety, rozporządzenia), które umożliwiałyby realizację tej wolności w praktyce.

Dowolność interpretacji gwarancji wolnościowych zawartych w dokumentach państwowych, doprowadziła do ukazania prawa do wolności religijnej nie jako zespołu uprawnień pozytywnych lecz jako możliwości nieujawniania. W świetle tej wykładni łatwo było zarzucić innym indoktrynację, ukarać za występowanie przeciw wolności sumienia i wyznania, kiedy właśnie z tej wolności jako prawa człowieka korzystano.

Kolejnym problemem była powszechnie przyjęta pozytywistyczna wizja prawa, właściwa totalitarnym modelom ustrojowym. W świetle tej koncepcji państwo było najwyższym, a nawet jedynym podmiotem kompetentnym do stanowienia prawa. Takie rozumienie prawa wykluczało więc w praktyce inne jego źródła, traktując legislacyjny dorobek innych instytucji działających w państwie, jako formę wewnętrznych statutów, możliwych do wcielania w życie tylko w przypadku ich zgodności z prawem państwowym. W ten sposób traktowano prawo kanoniczne.

O wyłącznie deklaratywnej obowiązywalności powyższych dokumentów świadczy nade wszystko prześladowanie Kościoła w Polsce. Okres stalinowski oceniany jest przez historyków jako czas najbardziej brutalnej walki z Kościołem. Walka ta przebiegała na kilku frontach. Próbowano niszczyć Kościół przez wydawanie dokumentów niższej rangi przeczących gwarancjom zawartym w aktach prawnych hierarchicznie wyższych. Władze komunistyczne starały się rozbić jedność Kościoła, utrudniano jego działalność duszpasterską, ingerowano w wewnętrzne sprawy. Apogeum represyjnego kursu polityki wyznaniowej państwa w omawianych latach stanowiło niewątpliwie uwięzienie i przetrzymywanie w miejscach odosobnienia kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski.

Tematyka wolności religijnej oraz stosunków państwo – Kościół po II wojnie światowej jest dziś chętnie podejmowana. Badania

naukowe w tym zakresie stają się bardziej owocne dzięki możliwości korzystania z coraz większych zasobów źródeł, które nie były udostępniane przed 1989 r. Pozostaje wyrazić nadzieję, że wszelkie publikacje i studia poszerzą wiedzę społeczeństwa na temat niedawnych dziejów Kościoła i Ojczyzny.

The Guarantees of Religious Independence in Poland (1945-1956) (Summary)

The history of relations between PRL's government and Catholic Church in Poland (1945-1956) is the subject of this article. Author focused on the guarantees of the religious independence in official documents.